

Hayatının son yıllarını Abbâsî halifelerinden Muktedir devriyle ilgili kronikler üzerinde çalışarak geçiren Amedroz, Mart 1917'de öldü.

Araştırma ve Neşirleri. 1. Hilâl es-Sâbî'nin (ö. 448/1056) *Kitâbü'l-Vüzerâ* ile *et-Târîh*'inin neşri: *Historical remains, First Part of his Kitâb al-Wuzarâ and Fragment of his History* (389-393 A. H.), Leiden 1904. Amedroz bu yayınında, Abbâsîler'in dikkati çeken iki veziri İbnü'l-Furât ile Ali b. İsa'nın hayatlarını ve devletin devamını sağlama gayretlerini, İslâm tarihçiliğinde önemli bir yeri olan Hilâl es-Sâbî gibi orijinal bir kaynaktan günümüze ulaştırmıştır. Hilâl'in *Târîh*'i, 360-447 yılları arasındaki olayları ihtiva eden dokuz kitaptan ibaret iken bunların çoğu kaybolmuştur. Amedroz 380-393 (990-1003) yıllarına ait bulabildiği kısmı, *Kitâbü'l-Vüzerâ*'nın da yine bulabildiği sadece baş kısmını neşretmiştir. 2. İbnü'l-Kalânî'si'nin *Zeylû Târîhî Dimaşk*'ının neşri: *History of Damascus* (363-555 A. H.), Leiden 1908. Bu kitapta da metni aslı dili olan Arapça ile verirken buna İngilizce bir özet, bir lügatçe ve gerekli indeksleri ilâve etmiş, ayrıca bu eserde, başka kaynaklardan faydalanarak hazırladığı dipnotlarla okuyucunun istifade imkânını artırmış ve böylece metin neşrindeki titizliği ile dikkatleri çekmiştir. 3. Bir başka İngiliz şarkiyatçı D.S. Margoliouth ile birlikte İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem* adlı eserinin neşri: *The Eclipse of the Abbasside Caliphate* (I-VII, Oxford 1920-1921).

Bunlardan başka, özellikle neşrettiği metinleri kullanarak yaptığı tematik incelemeleri, 1906-1915 yılları arasında İngiltere'de *Journal of the Royal Asiatic Society*, Almanya'da *Der Islam* ve İtalya'da *Bolletino* mecmualarında yayımlamış, ayrıca *Encyclopedia of Islam*'da bazı Abbâsî vezirlerinin biyografilerini yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsim Şehâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran 1317 hş., s. 44; A. J. Arberry, *British Orientalists*, London 1943, s. 5; J. Sauvaget, *Introduction a l'Histoire de l'Orient musulman*, Paris 1946, s. 132-133, 138; J. W. Fück, *Die Arabischen Studien un Europa*, Leipzig 1955, s. 275; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikin*, Kahire 1980, II, 73-74; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1984, s. 35-36; D. S. Margoliouth, "H. F. Amedroz", *JRAS* (1917), s. 692-693; *TA*, II, 265.

HİDAYET NUHOĞLU

AMEL

(العمل)

**Dünya ve âhirette
ceza veya mükâfat konusu olan
her türlü iş ve davranışı ifade eden
bir terim.**

Sözlükte "iş, çaba, fiil, çalışma" gibi mânalara gelen amel (bk. *Lisânü'l-‘Arab*, "amel" md.), "canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş" diye de tarif edilmiştir. Buna göre amel fiil kelimesinden daha özel bir mâna ifade eder. Çünkü fiil, bilgisiz ve gayesiz olarak yapılan işleri de kapsamaktadır (bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "amel", "fi'l" md.leri). Ayrıca dinî literatürde amel kelimesi giderek "emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış" anlamını kazanmış ve böylece insanın her türlü işleri için kullanılan fiil kelimesine göre daha dar kapsamlı bir terim halini almıştır. Öte yandan amel, aslında söz ve inanmayı da içine alır. Nitekim pek çok âyet ve hadiste amel terimi genellikle sözlü davranışları da kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca gerek bazı hadislerde (bk. Buhârî, "Tevhîd", 47; Dârimî, "Rikâk", 28), gerekse başta tasavvufî literatür olmak üzere diğer İslâmî kaynaklarda iman "kalbin ameli" sayılmıştır. Bununla birlikte amel kelimesinin iman ve söz dışında kalan tutum ve davranışlar için kullanımı daha yaygındır. Kur'an-ı Kerim'de de bu ayırımın yapıldığı, meselâ bir âyette sözler (el-kelim) ve amelin (bk. Fâtır 35/10), bir âyette söz (el-kavl) ve amelin (bk. Fussilet 41/33), birçok âyet-te de iman ve amelin yanyana kullanıldığı görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre Allah yeri ve gökleri, dünya nimetlerini, hayatı ve ölümü, hangilerinin daha güzel amel edecekleri hususunda insanları denemek için yaratmış (Hüd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2), yine aynı maksatla insanları yeryüzünün halifesi kılmıştır (Yûnus 10/14). Allah'ın şahit olmadığı hiçbir amel yoktur (Yûnus 10/61). O, ileride dünyada iken kimlerin daha güzel amel ettiğini ortaya çıkaracak ve hiçbir haksızlığa meydan vermeksizin herkesi ameline göre yargılayacaktır (et-Tevbe 9/94, 105; Yâsîn 36/54); zerre kadar iyi ameli olan da zerre kadar kötü ameli olan da karşılığını görecektir (ez-Zilzâl 99/7-8). Bununla birlikte kötü ameli olanlar yal-

nızca kötülüklerinin dengiyle cezalandırılırken iyi amel işleyenler faziasıyla mükâfatlandırılacaktır (en-Nûr 24/38; Sebe' 34/37-38; el-Mû'min 40/40; el-Ahkâf 46/16). Kur'an-ı Kerim'de içki, kumar, falcılık, haksız yere adam öldürme gibi büyük günahlar "şeytanın ameli" şeklinde nitelendirilmiş (el-Mâide 5/90; el-Kasas 28/15), kâfirlerin amelleri ıssız çöllerdeki seraba ve derin denizdeki karanlığa benzetilmiştir (en-Nûr 24/39, 40). Allah bilgisizce kötü amel işleyip de ardından tövbe edeni bağışlar; buna karşılık kötü amellerini hayatının sonuna kadar sürdüren, sonra ölüm gelip çattınca tövbe etmek isteyen kimsenin bu tövbesini kabul etmez (en-Nisâ 4/17-18).

Amel-i Sâlih. Ameller, şeriat ilkeleriyle uyushup uyushmamak bakımından genellikle taat, mâsiyet ve mubah şeklinde üç kısma ayrılır. Gerek Kur'an ve hadislerde gerekse diğer dinî kaynaklarda taat sayılan ameller çoğunlukla amel-i sâlih (çoğulu a'mâl-i sâliha), bazan da hasene (çoğulu hasenât), mâsiyet sayılanlar ise amel-i sû', amel-i gayr-i sâlih, seyyie gibi adlarla anılır.

Sâlih ameller dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işler; gayr-i sâlih ameller ise yapılması yasaklanan veya hoş karşılanmayan kötü, yanlış, zararlı ve günaha yol açan amellerdir. Fıkıh kitaplarında sâlih ameller genellikle farz, vâcip, sünnet, müstahap veya mendup; gayr-i sâlih ameller de haram, mekruh ve müfsid şeklinde bölümlere ayrılır. Mubahlar, aslında yukarıdaki olumlu veya olumsuz değerlerden birini taşımayan ve dinin yapılması ya da terk edilmesi yönünde bir hüküm koymadığı amellerdir. Bununla birlikte mubahların işlenmesinde güdülen maksat ve niyet bu işleri sâlih veya gayr-i sâlih amel durumuna sokabilir. Bu yüzden özellikle ahlâkçılar, "Mânasız işleri terketmek kişinin müslümanlığının güzelliğini gösterir" (Tirmizî, "Zühd", 11; İbn Mâce, "Fiten", 12) anlamındaki hadisi de dikkate alarak, mubahları dinin iyi ve doğru bulunduğu gayelerle yapmanın önemi üzerinde durmuşlar, iyi niyetten yoksun olarak mubahlara dalmayı dinî ve ahlâkî hayat için tehlikeli görmüşlerdir. Esasen Hz. Peygamber'in, "Haram belli, helâl de bellidir; bu ikisinin arasında ise insanların çoğunun bilmediği şüpheli durumlar vardır. Şüphelerden korunan kişi dinini ve şerefini korumuş olur" (Bu-

hâri, "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107, 108) meâlindeki hadisinde de ifade edildiği gibi dindeki özel ve belirli hükümler yanında, hakkında özel hüküm bulunmayan birçok amelin bazı durumlarda mubah olamayacağı ihtimali üzerinde İslâm bilginleri önemle durmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde iman ve amel-i sâlih, bazı âyetlerinde bunlarla birlikte âhiret inancı yanyana zikredilerek amel-i sâlihın faydası ve gerekliliği, kötü amelin zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuş, müslümanlar her fırsatta iman ve amel-i sâlihe teşvik edilmiştir: "İman edip amel-i sâlih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!" (er-Ra'd 13/29). Allah, peygamberini iman edip sâlih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için göndermiştir (et-Talâk 65/11). Allah insanları diledikleri şekilde amel etmekte serbest bırakmıştır (Fussilet 41/40). Bununla birlikte kötü amel işleyenlerin Allah'tan kaçıp kurtulacaklarını sanmaları büyük bir yanılgıdır (el-Ankebût 29/4). Çünkü Allah'ın ilmi insanların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır (Âl-i İmrân 3/120); bu sebeple, "Kim sâlih bir amel işlerse kendi iyiliğine, kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur" (el-Câsiye 45/15). Âhirette herkes dünyada iken işlediği hayırlı ameli de kötü ameli de karşısında bulacak ve kötü amelleriyle yüzyüze gelenler bunların kendilerinden uzaklaşmasını boş yere arzulayacaklardır (Âl-i İmrân 3/30). Yine günahkârlar Allah'ın huzurunda başlarını öne eğecek ve, "Rabbimiz, gördük ve işittik! Şimdi bizi -dünyaya- geri gönder de sâlih ameller işleyelim, çünkü artık kesin olarak inandık" (es-Secde 32/12) diye yakaracaklardır.

Sâlih amel işleyenlere sâlihler veya ehl-i salâh denilir. Kur'an-ı Kerim'e göre "bunlar yaratılmışların en iyisidirler"; "Allah onlardan, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır" (el-Beyyine 98/7, 8). "Allah, yeryüzüne sâlih kulların vâris ve hâkim olacaktır, diye hükmetmiştir" (el-Enbiyâ 21/105). Kur'an-ı Kerim'e göre peygamberler sâlih kişilerdir (el-En'âm 6/85; el-Enbiyâ 21/72). Ayrıca insanlara öğretilen dualarda, "Beni sâlih kullarının arasına kat" (eş-Şuarâ 26/83) şeklinde ifadeler vardır. Amel-i sâlih nefis mücadelesiyle de içiçe olduğundan sabredip iyi davranışlarda bulunanlara mağfiret ve büyük ecir vaad edilmektedir (Hüd 11/11).

Amel-İman Münasebeti. Kur'an'da amel-i sâlihın çoğunlukla imandan sonra zik-

redilmesi (bk. el-Bakara 2/62; Sebe' 34/37; Tegâbün 64/9) amelle imanın birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. Sadece itikadî, vicdanî ve nazarî bir din değil aynı zamanda bir hayat dini olan İslâm, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslâm'da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imanın bir parçası (cüzü) sayarak ameli olmayanın imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hâricîler'e göre ameli olmayan, yani dinin emir ve yasaklarına uymayan kimseler, mümin olmaktan çıkar, kâfir olurlar. Çünkü amel imanın ayrılmaz bir parçasıdır. Mu'tezile ise bu durumda olanlar için kâfir yerine fâsık deyimini kullanmıştır. Onlara göre fâsık iman ile küfür arasında bir derecedir. Böyle bir kimse tövbe etmeden ölürse kâfir olarak ölür. Hâricîler ve Mu'tezile bu hükme ameli imanın bir rûknü saymaları dolayısıyla varmışlardır. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlere göre de amel imanın bir parçasıdır. Bir kimsenin mümin ve müslim olabilmesi için haram olan şeyi yapmaması, farzları terketmemesi gerekir; fakat ameli olmayan kimse kâfir değildir. Çünkü amel imanın aslî değil ikinci derecede (fer'î) bir rûknüdür. İmanı "kalp ile tasdik, dil ile ikrar" şeklinde tarif eden bazı Mâtürîdîler ameli imanın bir cüzü olarak görmemişlerdir. İslâm mezhepleri içinde amele en az değer veren mezhep, "kâfire ameli fayda vermediği gibi mümine de işlediği haramlar veya işlemediği farzlardan doğan günahlar zarar vermez" görüşünde olan Mürchie'dir. İyi niyet ve kalp temizliğini esas alan bazı mutasavvıflar da bu konuda Mürchie gibi düşünmüşlerdir (daha geniş bilgi için bk. İMAN).

Amel - Niyet Münasebeti. Bir hadiste, "Ameller niyetlere göredir" (Buhârî, "Bed'ü'l-vaḥy", 1) buyurulmuştur. Amel ancak Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle yapılırsa makbul ve sevaba vesile olur. Hatta böyle bir iyi niyet mubahları bile sâlih amel değerine yükseltebilir. Meselâ yürümek aslında mubah olan bir fiildir. Fakat namaz kılmak için camiye veya yardımda bulunmak için darda kalan bir insanın yanına gitmek sevap, herhangi bir kötülük yapmak niyetiyle bir yere gitmek ise günahtır. Görüldüğü gibi aslında mubah olan yürümek ve gitmek fiilleri niyete göre sevap veya gü-

nah olabilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm âlimlerine göre iyi niyet, dince yasaklanmış olan bir işin kötülük ve günah vasfını ortadan kaldırmaz. Buna karşılık dinin iyi gördüğü bir iş için yapılan niyet de sevaba vesile olan bir ameldir. İnsan niyet ettiği bir ameli herhangi bir engel yüzünden yapamamış olsa bile sırf iyi niyeti için sevap kazanır. Nitekim kudsî bir hadise göre bir kimse iyilik yapmaya niyet eder ve niyetini gerçekleştirirse on sevap alır, sevap adedi 700'e kadar çıkabilir. Niyet ettiği işi gerçekleştiremezse bir sevap alır. Eğer kötü bir işe niyet eder de onu gerçekleştirirse bir günah alır, gerçekleştirmekten gönüllü olarak vazgeçerse bir sevap alır (bk. Buhârî, "Rikâk", 31; Müslim, "İmân", 203-207). Niyetin bu şekilde sevaba değer görülmesi, kesin bir irade ve karara dayanmasındandır. Nitekim İslâm ahlâkçıların ve mutasavvıfların hâdis-i nefis veya hâtır adını verdikleri psikolojik eğilimler, iradî olmadıklarından kesin niyet sayılmaz, dolayısıyla günah veya sevap konusu olan amellerden kabul edilmez (ayrıca aş.bk.).

Zâhirî ve Bâtınî Amel. İnsanın bedeni veya organlarıyla yaptığı iş ve eylemlere zâhirî (bedenî) ameller adı verilir. Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekât vermek ve cihad yapmak gibi fiiller bu kısma girer. Zâhirî amellerin önemli bir kısmı fıkıhta, diğer bir kısmı da ahlâkta incelenir. Zâhirî ameller farz, sünnet, mubah, mekruh ve haram olmak üzere beş bölüme ayrılır.

Zâhirî olmayan amellere, duygu ve düşüncelelere bâtinî (kalbî) ameller adı verilir. İnanmak, tasdik etmek, düşünmek, ibret almak, sevmek, iyi niyet gibi durumlar bu kısma girer. Bunların dinle ilgili olanlarının bir kısmı akaid ve kehlâmda, bir kısmı ahlâkta, bir kısmı da tasavvufta incelenir. Bu tür ameller de yukarıdaki beş hükümden birine tâbidir. Meselâ sevgi yerine göre bu hükümlerden birini alır. Gıybet ve yalan gibi birçok amel de aslında zâhirî oldukları halde ahlâk ve tasavvufta incelenir. Bu tür fiiller genellikle zıtlarıyla birlikte ele alınır. İman-küfür, tasdik-inkâr, ihlâs-riya, doğruluk-yalancılık, sevgi-nefret, sevinç-üzüntü gibi birbirinin karşıtı olan ameller zıt değerlerde hükümler alırlar; ihlâsın farz, rıyanın haram olması gibi.

Bâtınî amellerden olan iman ve tasdik bütün ibadet, iyilik ve faziletlerin esası, küfür ve inkâr ise her türlü mâsiyet, kötülük ve fenalıkların temeli sayılır.

miştir. Bu bakımdan bâtinî amellerin zâhirî amellerden daha üstün olduğu konusunda bütün İslâm âlimleri görüş birliği içindedir. Nitekim Hz. Peygamber, "İnsan vücudunda bir et parçası vardır ki eğer o iyi olursa bütün vücut iyi olur, o bozulursa bütün vücut bozulur; bu et parçası kalptir" (Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107) anlamındaki hadisi ile zâhirî amellerin bâtinîden kaynaklandığını belirtmek istemiştir. "Kurbanlarınızın kanları ve etleri Allah'a ulaşmaz, fakat sizin takvânız O'na ulaşır" (el-Hac 22/37) meâlindeki âyetle de amellerdeki kalbî ve bâtinî temelin önemine dikkat çekilmiştir.

Amellerin bu kalbî ve ahlâkî özünün önemini kabul etmekle birlikte eserlerinde daha çok bunların zâhirî erkân ve âdâbı üzerinde duran İslâm âlimlerine genellikle fukaha denilmiştir. Zâhirî ameller ve onlara ait hükümler İslâm dininin şeklini ve dış görünüşünü meydana getirir. Umumiyetle bu hükümler müeyyide ile mecburî bir şekilde uygulanır. Ferdî ve sosyal hayat bu çeşit hükümlerle düzenlenir. Bu bakımdan zâhirî hükümler ayrı bir önem taşır. İman, tasdik, ihlâs ve muhabbet gibi bâtinî ve kalbî amellerle ilgili hükümlere bâtinî hükümler denilir ve bunları konu alan ilme "fıkhu'l-bâtın", "fıkhu'l-kalb" ve "fıkhu'l-vera" gibi isimler verilir. Bu saha ile mutasavvıflar ve ahlâkçılar meşgul olurlar. Bâtinî hükümler kesin surette farz ve haram olsa bile bunlara maddî ve dünyevî müeyyide uygulanmaz. Meselâ müeyyide uygulayarak bir insanı riyadan vazgeçirmek ve ihlâslı yapmak mümkün değildir. Burada sadece vicdanî bir mecburiyet ve mânevî sorumluluk söz konusudur. Bu çeşit hükümlerin müeyyidesi uhrevîdir. Dinde zorlama olmayışının sebebi budur. Nitekim bir hadiste, "Biz zâhire bakarak hüküm veririz, insanların iç hallerine bakıp buna göre hüküm vermek Allah'a aittir" (bk. Aclûnî, I, 192) buyurulmuştur.

Mutasavvıfların hal ve makam dedikleri hususlar genellikle bâtinî amel ve bunların hükümleri sahasına girer. Tasavvufî hal ve fiillerin kendilerine has birtakım hükümleri vardır. Tasavvufun konusu bu hükümlerdir. Gazzâlî *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'in "Rub'ü'l-'ibâdât" bölümünde başlıca ibadetlerden bahsederken önce bunların zâhirî usul ve erkânını, sonra bâtinî âdâb ve hükümlerini açıklayarak önce zâhirle bâtinî ayırır, sonra geniş bir açı ile çok ileri bir nok-

tada bu ikisini birbirine bağlar. Meselâ ona göre Kur'an okumanın on zâhirî, on bâtinî âdâbı vardır. Kur'an'ı abdestli ve temiz olarak okuma, güzel sesle terennüm etme ve güzel yazıyla yazma tilâvetin zâhirle ilgili olan amel ve hükümleridir. Kur'an'ı yüceliğini düşünerek kalp huzuru ile ve mânasını anlayarak okuma, tesirini kalpte hissetme tilâvetin bâtinî ile ilgili olan amel ve hükümleridir.

Amelin Karşılığı. Kur'an ve Sünnet iyi amellere karşılık olmak üzere mükâfatlar, kötü amellere karşılık olmak üzere de cezalar bildirir. Fakat Ehl-i sünnet âlimleri iyi amelle cennet veya kötü amelle cehennem arasında zaruri bir münasebet görmek istememişlerdir. Hatta Eş'arîler Allah'ın itaatkâr kullarına azap etmesinin câiz ve mümkün olduğunu savunurlar. Mu'tezile ise iyi amelle sevap ve cennet, kötü amelle günah ve cehennem arasında kesin ve değişmez bir münasebet görmüştür (bk. VA'D ve VAİD). Ehl-i sünnet'e göre bir kimsenin iyi ameli ve ibadeti ne kadar çok olursa olsun bu sayede cennete giremez. Cennete amel ve ibadetle değil Allah'ın kerem ve lutfu ile girilir. Ehl-i sünnet'in bu görüşlerine delil olarak gösterdikleri hadislerden birinde Hz. Peygamber, "Kendim de dahil olmak üzere amel hiçbir kimsenin cennete girmesini temin etmez" buyurmuştur (Buhârî, "Tevhîd", 25, "Rikâk", 18; Müslim, "Şifâtü'l-münâfikîn", 71-78). Cehenneme girenler ise kötü amelleri veya amelsizlikleri yüzünden ve Allah'ın adaletinin gereği olarak buraya girerler. Bu sebeple Ehl-i sünnet kelâmcıları, "Allah'ın sevap vermesi lutuf, ceza vermesi adalettir" demişlerdir. Amel ve ibadet cennete girmenin karşılığı değilse bile oraya girmek için bir vesiledir. Bundan dolayı müslüman kendi ameline ve ibadetine değil Allah'ın lutfu ve ihsanına güvenir. Bu yüzden yaptığı kötü amellere pişman olan günahkâr, ameline güvenen ve ibadetiyle kibirlenen âbiddin Allah katında daha hayırlıdır. Bununla beraber İslâm amelin hem kemiyetine, hem de keyfiyetine önem vermiştir. Hz. Peygamber Allah'a çok şükreden bir kul olmak için geceleri ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi (bk. Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Şifâtü'l-münâfikîn", 79). O, ashâbı çok çalışmaya ve fazla ibadet etmeye teşvik etmiş, fakat bu konuda aşırı gitmemeleri için onları uyarmıştır. İhlâsla ve sırf Allah rızası gözetilerek yapılan az amel, bu özellikleri taşımayan çok

amelden daha hayırlıdır. Amelde devamlılık da önemlidir. En hayırlı işler, az da olsa devamlı yapılan amellerdir.

Amellerin Boşa Gitmesi (habt-ı amel, ihbât-ı amel). Mümin iken kâfir olan, şirk koşan ve irtidat eden bir kimsenin amellerinin boşa gideceği, hiçbir değer ifade etmeyeceği birçok âyetle belirtilmiştir (bk. el-Bakara 2/217; el-Mâide 5/53; el-En'âm 6/88). Ancak mezhepler arasındaki iman-amel münasebetiyle ilgili ihtilâflara bağlı olarak habt-ı amel konusunda da görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Mu'tezile büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölenlerin yaptıkları iyi işlerin sevabının boşa gideceğini savunurken Ehl-i sünnet âlimleri Allah'a ortak koşma (şirk) dışındaki büyük günahların amelleri yok etmeyeceğini belirtmiştir. Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Hâşim habt-ı amel konusunda dikkate değer görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Ali'ye göre iyi ve kötü ameller tartılır, çok olanı olduğu gibi kalır, az olanı ise tamamen geçersiz kılınır; bu suretle az olan kötülükleri tamamen yok edilip sadece iyilikleri kalanlar ebedî olarak kalmak üzere cennete, az olan iyilikleri yok edilip ortada sadece günahları kalanlara bir daha çıkarılmamak üzere cehenneme gönderilirler. Buna karşı Ebû Hâşim "muvazene" denilen başka bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre günah ve sevaptan hangisi çoksa, bunlardan çok olandan az olan kadar eksilir. Meselâ on sevabı, yirmi günahı olanın sevapları on günahı götürür, geriye on günah kalır. Mükellef sadece on günahın cezasını çeker. Kur'an-ı Kerim'deki "tartının ağır gelmesi" (bk. el-Kâria 101/6-10) ifadesinden maksat budur. Mu'tezile âlimlerinin çoğu bu görüşü kabul etmişlerdir.

Bir gayri müslim ne kadar günah işlerse işlesin müslüman olduğu takdirde önceki günahları silinir (tekfîr); çünkü İslâm'a giriş, bu girişten önce işlenen bütün günahları siler (bk. *Müşned*, IV, 199, 204, 205). Aynı şekilde hac ve namaz gibi bazı iyi ameller de daha önce işlenen günahların örtbas edilmesine vesile olabilir. "Sevaplar günahları siler" (Hûd 11/114); hatta "günahları sevaba çevirir" (el-Furkân 25/70). Bu hususları Ehl-i sünnet de kabul eder. Ancak Ehl-i sünnet ile Mu'tezile'nin habt ve tekfîr anlayışı arasında fark vardır. Ehl-i sünnet'e göre Allah hiçbir amelin ecrini zayi etmez, zerre kadar hayır ya da şer işleyen yaptığının karşılığını görür. Bir

hadise göre, bir kimse ibadet eder ve sevap kazanırsa, diğer taraftan da haksızlık ederek günaha girerse sevapları kıyamet günün, haksızlık ettiği kimsele-re verilir. Sevabı günahını karşılamazsa haksızlık ettiği kimselerin günahlarını da kendisi yüklenir. Bu hale iflâs, bu duruma düşen kimseye de müflis denir (bk. Buhârî, "Edeb", 102; Müslim, "Birr", 59); bu da habtın bir çeşididir (daha geniş bilgi için bk. İHBÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "amel", "fi'l" md.leri; *Lisânü'l-‘Arab*, "amel" md.; *Müsned*, IV, 199, 204-205; Dârimî, "Rikâk", 28, "İmân", 39; Buhârî, "Teheccüd", 6, "Edeb", 102, "Tevhîd", 25, 47, "İmân" 39, "Bed'ü'l-vaḥy", 1, "Rikâk", 18, 31; Müslim, "Müsâkât", 107, 108, "İmân", 203-207, "Birr", 59, "Şifâtü'l-münâfiki-n", 71-79; İbn Mâce "Fiten", 12; Tirmizî, "Zühd", 11; Eş'arî, *Maḳâlât* (Abdülhamîd), I, 329-337; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 43; *Kütü'l-ḳulûb*, I, 54-66; II, 303-338; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihü'l-‘ulûm*, Kahire 1336, s. 79-80; Kâdî Abdülcebbar, *Şerḥü'l-Uṣûl-i-ḥamse*, s. 624; İbn Hazm, *el-Faṣl*, IV, 49, 58; Hücvîrî, *Keṣfü'l-maḥcûb*, Tahran 1979, s. 11-24; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temim), s. 324-328; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 398-415; Gazzâlî, *İḥyâ'*, II, 279-301; III, 47; a.mlf., *er-Risâletü'l-ledünniyye*, Beyrut 1986, s. 99; a.mlf., *Mizânü'l-‘amel*, Kahire 1964, s. 227-232; Zemahşerî, *el-Keṣṣâf*, I, 503; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 473-477; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, II, 323; a.mlf., *el-Muḥaṣṣal*, Kahire 1323; İbn Teymiyye, *Fi'l-‘İlmî'l-bâtın ve'z-zâhire* (Mecmû'atü'r-resâ'il-i'l-Müniriyye içinde), Beyrut 1343, I, 229; Ali b. Ebû'l-İz, *Şerḥü'l-‘Aḳidetü'l-Taḥâviyye*, Beyrut 1987, II, 444-488; Teftâzânî, *Şerḥü'l-Maḳâsîd*, II, 225, 231; Cürcânî, *Şerḥü'l-Mevâḳif*, III, 251; Şeyhzâde, *Naẓmü'l-ferâ'id*, İstanbul 1288, s. 60; Taşköprizâde, *Mevzââtü'l-ülûm*, I, 432-439; *Keṣfü'z-zunûn*, I, 626; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 248; Aclûnî, *Keṣfü'l-ḥafâ'*, I, 192; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliḡa*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-hadise), I, 54-66; R. A. Kern, "Amel", *İA*, I, 397-398; L. Gardet — J. Berque, "Amal", *Et*² (İng.), I, 427-428.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ FIKIH. Amel Kavramının Kapsamı.

Amel genel olarak ele alındığında, kişinin iç dünyası ile ilgili iman, düşünce ve niyet gibi hususları da (el-a'mâlü'l-bâtine) kapsamakla beraber fıkıh terimi olarak amel, kişinin dış dünyaya aktardığı söz ve davranışları (el-a'mâlü'l-zâhire) ifade eder. Nitekim fıkıhın henüz müstakil ilim dalı haline gelmesinden önceki anlayışı yansıtan ve İmam Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen tarifinde, "Fıkıh, kişinin hak ve vecibelerini bilmesidir" denerek iman, amel ve ahlâk sahaları fıkıh kapsamına alınmış iken sonraları bu tarife "min ci-heti'l-amel" veya "amelen" (amel yönün-

den) kaydı ilâve edilmiştir. Zira Ebû Hanîfe fıkıh çatısı altında üç sahayı birlikte tasavvur ediyordu: İtikadî fıkıh, amelî fıkıh, vicdanî fıkıh (ahlâk ve tasavvuf). Fıkıhın müstakil ilim dalı haline gelmesiyle bu tarif sadece ikinci saha ile sınırlandırılmış oluyordu. Nitekim Şâfiî çevrelerde ortaya çıkan ve daha yaygın bulunan fıkıh tarifinin bazı unsurlarında farklı nakillere rastlanmakla beraber bunlarda "amelî hükümler" kaydı ortak noktayı teşkil etmektedir (meselâ bk. Abdülâzîz el-Buhârî, I, 5; Râzî, I, 92). Hanefî fıkıhının esas alındığı *Mecelle* de 1. maddesinde ilm-i fıkıh, "mesâil-i şer'iyye-i amelîyeyi bilmektir" şeklinde tarif etmiştir.

Bununla beraber İslâm hukukunda dış dünyaya aktarılan söz ve davranışların iç dünyadaki durumdan tamamen bağımsız olarak ele alındığı sanılmamalıdır. Aksine Hz. Peygamber'in özellikle, "Ameller ancak niyetlere göredir" (Buhârî, "Bed'ü'l-vaḥy", I; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 11) hadisi ve benzeri mânalar taşıyan diğer nasların ışığında, *Mecelle*'de "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" (md. 2) şeklinde ifade edilen "el-umûr bi-maḳâsidiḥâ" kaidesi ortaya konmuştur (Süyûtî, s. 76). Bu, bazı bilginlerin İslâm hukukunun özünü tanıtmaya yeter buldukları ve kavâid kitaplarının müelliflerince genellikle kabul gören beş küllî kaideden biridir. Hanefî müellifler bu kaideye "lâ sevâbe illâ bi'n-niyye" (niyet olmadan sevap kazanılmaz) şeklinde bir altıncı kaide eklemişlerdir. Hanefîler'in bu kaideyi ilâve etmelerindeki gaye, bir taraftan, uhrevî mükâfatın elde edilmesi için amelin niyetle birlikte bulunması gereğine işaret olmakla beraber diğer taraftan da fıkıh nazarında bazı amellerin niyet bulunmasa bile geçerli kabul edildiğini, fakat bunlardan mânevî mükâfat beklenemeyeceğini vurgulamaktır.

Burada bir de amel ile aynı kökten türetilmiş olan muâmelât terimi arasındaki muhteva ilişkisine işaret etmek uygun olur. Amel, fıkıhın çerçevesine giren bütün söz ve davranışları ifade ettiği halde muâmelât, ibadetler dışında kalan ameller ve bunların hükümleri demektir. Bir başka deyişle amel fıkıhın bütününü, muâmelât ise bu bütünün en geniş parçasını teşkil eder. Sosyal davranış kurallarını düzenleyen sahalara ilgili olarak günümüzde yaygın bulunan ayırım açısından bakılırsa, İslâm fıkıhındaki muâmelâtın, sözü edilen tak-

sim içindeki hukuk alanına tekabül ettiği söylenebilir. Diğer taraftan dar veya geniş anlamda kullanılmış olmasına göre muâmelât teriminin kapsamında farklılıklar bulunduğuna dikkat edilmelidir (bk. MUÂMELÂT).

Amel-Niyet Münasebeti. Sözlük anlamı esas alınarak yapılan genel tarife göre niyet, "kalbin hemen veya sonucu itibarıyla maksada uygun bulunduğu, yani bir faydayı sağlayacağına veya bir zararı savacağına hükmettiği fiile doğru yönelmesidir". Dinî bir terim olarak ise, "Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tâbi olmak üzere fiile yönelen iradedir" (Beyzâvî'den naklen Süyûtî, s. 76; İbn Nüceym, s. 24; diğer tarifler ve "kasd", "irade" gibi kavramlarla mukayese için bk. Eşkar, s. 20-37) diye tarif edilen niyet ile amel arasındaki ilişki bakımından ameller ve hükümleri, Hanefî fıkıhı esas alınarak şöyle bir tak-sime tâbi tutulmuştur:

1. İbadet nevinden olan dinî ameller.

a) Sıhhatinde niyet şart olan ameller. Namaz, oruç ve zekât gibi ameller bu cümledendir. Buna göre, meselâ zekât niyetiyle olmaksızın fakirlere yapılan yardım zekâta mahsup edilemez. b) Sıhhatinde niyet şart olmayan ameller. Ezan, abdest ve gusûl gibi ameller bu gruba girer. Meselâ usulüne uygun fakat niyet edilmeksizin alınmış bir abdest ile namaz kılınabilir. 2. Muâmelâta ait ameller. a) Hüküm doğurması niyetin bulunmasına bağlı ameller. Meselâ ihrâz* yoluyla mülkiyetin kazanılmasında temellük kastının bulunması şart olduğu gibi, **lukata*** (bulunmuş mal) alanın gâsıp sayılabilmesi için de temellük kastının bulunması gerekir. Yine ava atılan kurşunla bir insanın öldürülmesi halinde, öldürme kastı olmadığı için kurşunu atana kısas cezası verilemez. "Satarım, alırım" gibi muzâri (geniş zaman) sigasıyla yapılan irade beyanları da bu gruba dahil edilmiştir. Şayet bunlarla beyanın yapıldığı an (hal) kastedilmiş ise hüküm ifade eder; eğer gelecek zaman niyetiyle söylenmiş ise hüküm doğurmaz. b) Hüküm doğurması niyetin bulunmasına bağlı olmayan ameller. Meselâ mâzî (geçmiş zaman) sigası gibi kesin irade beyanı sayılan yollarla meydana getirilmiş hukukî işlemler, niyet bulunmasa da hüküm doğurur. Aynı şekilde sahibinin rızası olmadan bir malı alan kimse bunu şaka yollu yapmış bile olsa gâsıp kabul edileceğinden, malın kendi elinde zayi olması halinde onu tazmin